

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ТОНІ МОРРИСОН «ПІСНЯ СОЛОМОНА»

Думчак І.М.

кандидат філологічних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
orcid.org/0000-0002-3491-6960

Зварун І.П.

слухач магістратури,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті проаналізовані лексичні трансформації у перекладі роману Тоні Моррісон «Пісня Соломона». Висвітлено основні типи лексичних трансформацій, що застосовуються при перекладі з англійської на українську. Також запропоновано визначення терміну «перекладацькі трансформації» на основі аналізу теоретичних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Згадано три концепції, за якими закріпився термін “трансформація”. Багатоаспектний характер висвітленого питання дав можливість навести причини використання лексичних трансформацій і чому трансформації є цінними для перекладачів. Аналіз проведено на основі класифікації, розробленої Я. Рецкером. На думку відомого дослідника, існує сім видів трансформацій: конкретизація значень, диференціація значень, узагальнення значень, смисловий розвиток, антонімічний переклад, цілісне перетворення та компенсація втрат у процесі перекладу. Описано кожен із методів і представлені приклади трансформацій у процесі перекладу аналізованого художнього твору. Незважаючи на велику кількість праць, що висвітлюють це питання, проблема перекладу прозових текстів залишається актуальною. Існує потреба систематизувати та вивчити типи лексико-граматичних трансформацій, що використовуються при перекладі літературних текстів, на практиці. Лексичні трансформації становлять собою відхилення від прямих словникових відповідників. Лексичні перетворення в основному спричинені тим, що обсяг лексичних одиниць мови оригіналу та мови перекладу не збігається. Таким чином, нами визначено поняття лексичних трансформацій і їх класифікації. Зазначено, що через наявність розбіжностей у синтаксичних і морфологічних структурах англійської та української мов при перекладі широко використовуються лексичні трансформації. Серед лексичних трансформацій при перекладі твору Тоні Моррісон найчастотнішими є узагальнення, конкретизація, компенсація, антонімічний переклад.

Ключові слова: трансформація, переклад, перекладацькі лексичні трансформації, лексичний елемент, адекватність перекладу, мова оригіналу, мова перекладу.

LEXICAL TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION OF TONY MORRISON'S NOVEL "SONG OF SOLOMON"

Iryna Dumchak

Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Iryna Zvarun

1st-year graduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

The article deals with the research of lexical transformations in the translation of Tony Morrison's novel "Song of Solomon". The main types of lexical transformations used in the translation from English to Ukrainian were highlighted. Also, it was proposed to define the term "translation transformations" based on the analysis of the views of various scholars on this issue. Three concepts are mentioned, according to which the term transformation is fixed. The multifaceted nature of the

covered issue made it possible to give reasons for the use of lexical and semantic transformations and why transformations are useful for translators. The analysis was performed on the basis of a classification developed by J. Retsker. According to the famous researcher, there are seven types of transformations: concretization, differentiation, generalization, semantic development, antonymous translation, integral transformation and compensation of losses in the process of translation. Each of the types is analysed and examples of transformations in the process of translation of the work of art are presented. Despite the large number of works covering this issue, the problem of translating prose texts is relevant. There is a need to systematize and study the types of lexical and grammatical transformations, used in translating literary texts, in practice. The various scientists' approaches to establishing the transformation types are analysed. It is revealed that due to differences in the syntactic, grammatical and morphological structures of the English and Ukrainian languages, lexical and grammatical transformations are widely used in translation. Lexical transformations are the deviations from direct vocabulary equivalents. The lexical transformations are mainly caused by the fact that the volume of the lexical units of the original language and the language of translation do not coincide. The concept of lexical transformations and their classification is defined. It is revealed that due to differences in the syntactic and morphological structures of the English and Ukrainian languages, lexical transformations are widely used in the translation. Among lexical transformations in the translation, the most common are generalization, concretization, compensation, antonymic translation.

Keywords: transformation, translation, translation lexical transformations, lexical element, translation adequacy, source language, target language.

Вступ. Пропонована стаття є дослідженням, присвяченим лексичним трансформаціям при перекладі розмовної лексики англomовних творів Тоні Моррісон українською мовою. У статті представлені лексичні трансформації у перекладі з англійської мови у вигляді цілісної системи. Уміння та навички здійснення перекладацьких трансформацій становлять істотний компонент компетенції перекладача, і тому їхньому визначенню та правильному застосуванню слід приділяти особливу увагу. Застосування трансформацій у перекладі має спрямовуватися на адекватну передачу змісту оригіналу та враховувати норми мови перекладу.

Актуальність обраної теми визначається особливістю розмовної лексики романів Тоні Моррісон – афро-американської письменниці, першої темношкірої лауреатки Нобелівської премії 1993 року в галузі літератури. Ця особливість полягає в яскравому й оригінальному етнічному колориті, яким насичена оповідь. Проблеми лексичних трансформацій досліджували в своїх роботах Л.С. Бархударов, В. М. Комісаров, В. С. Виноградов, Я. І. Рецкер та ін. Тим не менш, проблема перекладацьких трансформацій продовжує залишатися актуальною.

Мета нашого дослідження полягає в окресленні основних особливостей використання лексичних трансформацій при перекладі афро-американської народної розмовної англійської мови в романі. Завданнями нашої наукової розвідки є дати загальну характеристику трансформацій при перекладі; дослідити причини, що викликають лексичні трансформації; дослідити лексичні трансформації у перекладі роману Тоні Моррісон "Пісня Соломона". Матеріалом для аналізу лексичних трансформацій при перекладі є роман Тоні Моррісон «Пісня Соломона».

Результати та обговорення. У сучасному світі знання та вивчення іноземних мов є життєвою необхідністю. Володіння іноземною мовою стало нормою життя за рахунок розширення можливостей спілкування, подорожей. При вивченні іноземної мови велика частина методик спрямована на усну комунікацію, але не слід забувати, що для повноцінного оволодіння мовою важлива робота з текстом. Для повноцінного оволодіння іноземною мовою необхідно навчитися виділяти основну думку. При роботі з текстом потрібно сприймати зміст тексту, емоції героїв, гумор. Безпосередньо при самостійному перекладі для досягнення цього необхідно знати не тільки лексику і граматику, а й багато читати, думати, образно мислити. Дослівний переклад не може відобразити глибину і сенс тексту художнього твору. Тому художній переклад може відрізнятись від оригіналу.

В. С. Виноградов зазначає, що переклад – це одне з найдавніших занять людини. Різниця мов спонукала людей до цієї нелегкої, але вкрай необхідної праці, який служив і служить цілям спілкування і обміну духовними цінностями між народами. Слово «переклад» багатозначне, і у нього є два термінологічних значення, які нас цікавлять. Перше з них визначає розумову діяльність, процес передачі змісту, вираженого однією мовою засобами іншої мови. Друге називає результат цього процесу – текст усний чи письмовий. Хоча ці поняття різні, але вони являють собою діалектичну єдність (Виноградов, 2001:5).

У завдання перекладу входить не тільки точний виклад змісту думок, викладених на мові оригіналу, але і відтворення засобами мови перекладу всіх особливостей стилю і форми повідомлення. Кожного разу, розглядаючи інформаційну потужність тієї чи іншої мовної одиниці, ми беремо до уваги не тільки лексико-семантичне значення слів і їх поєднання, а й їхні граматичні властивості, які можуть досить суттєво впливати на міру впорядкованості перекладу.

Вчені Брандес М.П. і Провоторов В.І. стверджують, що "при перекладі текстів, у перекладача, часто виникають труднощі, через те, що тексти часто поєднують у собі різні функціональні стилі та жанри, велику кількість неологізмів і термінів. Тому дуже часто доводиться звертатися до засобів перекладу, за яких зміст оригіналу залишається незмінним, а змінюються лише лексичні форми його вираження" (Брандес, Провоторов, 2001:95).

З точки зору дослідників Карабана В.І. та Мейс Дж., "перекладацькі лексичні трансформації – це різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу. Лексичні трансформації застосовуються тоді, коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані у перекладі з причин невідповідності з точки зору значення та контексту" (Карабан, Мейс, 2003:45).

Термін «перекладацька трансформація» може бути визначений як ряд операцій, що виконуються в процесі перекладу; або процес заміни одиниць мови

оригіналу одиницями мови перекладу та їх граматичне та стилістичне пристосування до норм мови перекладу.

Лексичні трансформації з'являються в результаті семантичної, довідкової та структурної різноманітності мовних одиниць текстів мови оригіналу та мови перекладу. Тому перекладач широко використовує засоби перекладу, які не змінюють зміст вихідного тексту, а змінюють деякі лексичні форми його вираження.

При розгляді лексичних трансформацій варто підкреслити, що словниковий запас мови є не просто сукупністю слів, а системою, що допускає різноманітні, але не будь-які словосполучення у контексті: окремі елементи словника пов'язані між собою певними лексичними й стилістичними відносинами. Цей факт слід враховувати при перекладі, особливо, коли потрібно вибрати між кількома його варіантами.

Тут слід виділити три найхарактерніші випадки:

- 1) у мові немає словникової відповідності тому чи іншому слову в оригіналі;
- 2) відповідність є неповною, тобто лише частково покриває значення іноземного слова;
- 3) різним значенням багатозначного слова оригіналу відповідають різні слова в мові.

Лексичні трансформації здійснюються або через несумісність виразних мовних засобів мови перекладу, що унеможлиблює передачу деяких одиниць мови оригіналу мовою перекладу, або з метою збереження стилю значеннєвих одиниць мови перекладу і, таким чином, утримують виразність значеннєвих одиниць мови оригіналу.

Я. Рецкер визначив перекладацькі перетворення як логічні прийоми: значення іншомовного слова слід розкрити в контексті та знайти відповідність мови перекладу, яка не відповідає мові оригіналу, а це називається лексичними трансформаціями.

Він визначає сім типів лексичних трансформацій:

- 1) конкретизація значень;
- 2) диференціація значень;
- 3) узагальнення значень;
- 4) смисловий розвиток;
- 5) антонімічний переклад;
- 6) цілісне перетворення;
- 7) компенсація втрат у процесі перекладу (Рецкер, 2007:160).

Під час аналізу перекладу роману Тоні Моррісон «Пісня Соломона», зробленого О. Королем, нами були виявлені лексичні трансформації конкретизації. Прийом конкретизації полягає в заміні слова, яке у вихідній мові має досить розлоге значення, словом з більш конкретним значенням.

Один із найчастіших випадків використання **конкретизації** є такий, коли присудком виступають дієслова широкого значення. Наступні приклади демонструють вдале використання прийому конкретизації у перекладі:

- “*I knew it. Soon’s I get two dimes back to back, here you come. More regular than the reaper. Do Hoover know about you?*” (Morrison, 1995:17)
— Я так і знав. Тільки-но розживуся на ламану копійчину, а ви вже тут як тут. Знай доїте та й доїте. Цікаво, що думає про вас президент Гувер? (Король, 2006:14)

- “*Did he come with a caul?*” (Morrison, 1995:18)
— А чи не в сорочці він народився? (Король, 2006:16)

Розгляньмо детальніше наступний вид лексичних трансформацій – **диференціацію**. Потреба у диференціації часто викликана дуже абстрактним характером багатьох англійських слів, які не мають адекватних відповідників українською мовою, і їх слід передати шляхом більш конкретного перейменування.

Диференціація значень є дуже важливим аспектом у перекладі, оскільки кожного разу, коли ми перекладаємо фрагмент тексту, нам трапляються слова, значення яких не відповідають словнику, і наше головне завдання – розмежувати значення конкретного слова та знайти найбільш придатне, яке відповідатиме контексту.

And they pried pieces of baked-too-fast sunshine cake from the roofs of their mouths and looked once more into the boy’s eyes. (Morrison, 1995:19)

Вони перемелювали на язиках скорі на випічку тістечка й раз у раз заглядали хлопчикові в очі. (Король, 2006:16)

У цьому прикладі, на нашу думку, для словосполучення *baked-too-fast sunshine cake* більш доречним є український відповідник “нашвидкуруч спечені сонячні тістечка”.

У процесі перекладу лексичних елементів текстів конвенцій перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських слів, а й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується і що протилежна за напрямком трансформації конкретизації, є **узагальнення**, внаслідок якого слово з вузьким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням (Карабан, 2004:125).

- “*Ain’t no black men in Bilbo country.*” (Morrison, 1995:93)
На Півдні, у краю гобітів, нема чорних людей. (Король, 2006:90)
- “*State of mind,*” he said. (Morrison, 1995:112)
— Це справа смаку. (Король, 2006:105)

В обох вище наведених прикладах переклад є більш ніж вдалим.

Слід звернути увагу у перекладі твору на такий вид лексичної трансформації як **компенсація**. Компенсація – це надання стилістичних особливостей тексту, коли немає прямої відповідності між стилістичними засобами мови джерела та мови перекладу. Ця трансформація широко використовується для передачі мовних особливостей символів, для перекладу каламбурів, слів, що римуються тощо. Її суть полягає в наступному: не завжди вдається знайти стилістичні еквіваленти до кожного стилістично позначеного слова оригінального тексту або до кожної фонетичної та граматичної нерегулярності, цілеспрямовано

використаної автором. Тому слід дотримуватися загальної стилістичної рівноваги, заснованої на компенсації деяких неминучих стилістичних втрат шляхом введення стилістично подібних елементів у деякі інші висловлювання або використання різних мовних засобів, що відіграють подібну роль у мові перекладу.

Якщо перекладач змушений жертвувати або стилістичним забарвленням, або експресивним зарядом слова при перекладі, то, звичайно, він повинен у першу чергу зберегти експресивне значення слова або словосполучення, а в разі неможливості знайти належну відповідність, відшкодувати цю втрату прийомом компенсації. Перекладачу роману Тоні Моррісон, на нашу думку, це вдалося:

„*Our girlhood was spent like a found nickel on you*”. (Morrison, 1995:232)

Ми промарнували на тебе всі наші найкращі дівочі літа. (Король, 2006:226)

Одним з найбільш складних прийомів перекладу є **смісловий розвиток** поняття. Так само як і інші прийоми лексичних трансформацій при перекладі, смісловий розвиток означає відхід від прямої словникової відповідності перекладеному слову, словосполученню, тобто такої відповідності, яка безпосередньо впливає із зазначених у ньому значень. Смісловий розвиток – якісно більш складний прийом, але вимагає від перекладача уміння логічно мислити. Перекладач О. Король використовує такий приклад смислового розвитку:

„*Violins playing and ‘courtesy of MGM’ stamped on the horse’s butt. Right?*” (Morrison, 1995:112)

Виграватимуть скрипки, а на конячому задку буде напис: «Звільнено від митного огляду багажу». Правильно кажу? (Король, 2006:106)

Антонімічний переклад як ще один вид лексичних трансформацій означає, що певне слово перекладається не відповідним словом мови перекладу, а його антонімом, при цьому одночасно додається заперечення (або, якщо в оригінальному реченні є заперечення, воно не використовується при перекладі).

Антонімічний переклад дозволяє перекладачеві створити більш природну граматичну структуру в мові перекладу у випадках, коли граматична форма вступає в протиріччя з правилами лексичної сумісності та позбавляє текст перекладу виразності та чіткості.

Широко розповсюджений такий складний лексико-граматичний заміник: стверджувальна конструкція трансформується в заперечну і навпаки.

Маємо наступні приклади:

• *She did not try to make her meals nauseating; she simply didn’t know how not to.* (Morrison, 1995:20)

Вона старалася щосили, але все одно не вмiла догодити. (Король, 2006:17)

• *You don’t act like a man on his way to the end of the rainbow.* (Morrison, 1995:238)

Хiба з таким настроєм хапають бога за бороду? (Король, 2006:233)

• *“I hope it is a rainbow, and nobody has run off with the pot, cause I need it.”* (Morrison, 1995:238)

Сподіваюся, що таки вхоплю, що ніхто не пограбував печери. Мені треба грошей. (Король, 2006:233)

Я. І. Рецкер відносить до групи лексичних трансформацій прийом **цілісного перетворення**, суть якого полягає у перетворенні як окремих слів, так і речень у цілому, а зміни носять саме комплексний характер, що у перекладі твору нерідко спостерігається.

- “What you opening your nose for?” (Morrison, 1995:117)

— До чого ти хилиш? (Король, 2006:111)

- “Was he dead?” asked Guitar.

“Stone dead.” (Morrison, 1995:51)

— Був мертвий?

— Помер на місці. (Король, 2006:48)

При аналізі перекладу роману бачимо прийом **лексичного опущення**, який характерний відмовою від передачі в тексті перекладу семантично надлишкових мовних одиниць. Значення таких одиниць звичайно можуть бути легко відновлені в контексті. Як приклад тієї самої семантичної надмірності може розглядатися застосування в мові парних синонімів (зазвичай двох слів, що вживаються одночасно і мають близьке значення), невластивих українській мові.

“I know you're not going to give me a bullshit lecture.” (Morrison, 1995:118)

— Гітаро, ти ж, мабуть, не вичитуватимеш мені занудної лекції. (Король, 2006:112).

Висновки. Для досягнення адекватності перекладу, перекладач використовує трансформації для того, щоб текст перекладу з максимально можливою повнотою передавав всю інформацію, укладену в автентичному тексті, при суворому дотриманні норм. Використання перекладацьких трансформацій, в першу чергу, диктується вмінням відтворити оригінальний зміст, виразити ідеї й проблематику оригіналу. Нами здійснено спробу дослідити лексичні трансформації у перекладі роману Тоні Моррісон “Пісня Соломона”, серед яких найчастотнішими є диференціація, узагальнення, компенсація, антонімічний переклад, прийоми смислового розвитку, цілісного перетворення й лексичного опущення. Таким чином, виникають і певні загальні правила співвіднесеності й узгодженості лексичних форм і конструкцій вихідної мови та мови, якою здійснюється переклад, шляхом застосування відповідних перекладацьких трансформацій.

Список літератури

Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. Москва: Международные отношения, 1975. 240 с.

Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста [для институтов и факультетов иностранных языков]: Учебное пособие, 3-е изд., стереотип. М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. 224 с.

Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) Москва: Изд-во института общ. и сред. образования РАО, 2001. 224 с.

Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.

Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. 608 с.

Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1990. 253 с.

Король О. Пісня Соломона: Роман / Пер. з англ. Післямова Т. Денисова. К.: Юніверс, 2006. 376 с.

Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Москва, 2007. 238 с.

Morrison Toni. Song of Solomon. London: Random House. 1995. 364 p.

References

Barhudarov, L.S. (1975). Yazyk i perevod: Voprosy obschey i chastnoy teorii perevoda. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya.

Brandes, M.P., Provotorov, V.I. (2001). Predperevodcheskij analiz teksta [dlja institutov i fakul'tetov inostrannyh jazykov]: Uchebnoe posobie. M.: NVI-TEZAURUS.

Karaban, V. I. (2004). Pereklad anhliiskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy. Vinnytsia: Nova knyha.

Karaban, V.I., Meis, Dzh. (2003). Pereklad z ukrainskoi movy na anhliisku movu. Vinnytsia: NOVA KNYHA.

Komissarov, V.N. (1990). Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty):. ucheb. dlya in-tov i fak. inostr. yaz. Moskva: Vyisshaya shkola.

Korol, O. (2006). Pisnia Solomona: Roman/Per. z anhli. Pisliamova T. Denysova. K.: Yunivers.

Morrison, Toni (1995). Song of Solomon. London: Random House.

Recker, Ja.I. (2007). Teorija perevoda i perevodcheskaja praktika. Moskva.

Vinogradov, V.S. (2001). Vvedenie v perevodovedenie (obshhie i leksicheskie voprosy) Moskva: Izd-vo instituta obshh. i sred. obrazovaniya RAO.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2021 р.